

СИН УКРАЇНИ, ВИЗНАНИЙ СВІТОМ

До 100-річчя від дня смерті Івана Пулюя

Василь Шендеровський
доктор фіз.мат. наук,
професор,
пров. наук. співроб.
Інституту фізики
НАН України, м. Київ

Іван Пулюй — перший український вчений-фізик світового рівня. Його наукові праці сприяли утвердженню атомістичної теорії будови речовини, становленню Х-променевої науки, були предтечею відкриття електрона, а гіпотези щодо механізму виникнення й природи катодних та Х-променів випереджали тогочасний рівень наукових уявлень. Сконструйовані ним прилади були відзначені найвищими нагородами на всесвітніх виставках, винаходи з електротехніки і телефонії були запатентовані у багатьох країнах Європи, а теоретичні праці з електродинаміки змінних струмів лягли в основу окремих розділів науки електротехніки. **Олександр Рокіцький**, доцент кафедри фізики Тернопільського національного технічного університету ім. І. Пулюя, дослідник наукової діяльності вченого, у своїй дисертаційній роботі зазначив про Івана Пулюя так: *“Був людиною кристалічно чесною, зі світлим розумом і чистими помислами”*. Славний український письменник **Панько Куліш** називав Івана Пулюя *“людиною-самоцвітом”*, а його пророчи слова про вченого збулися в наш час: *“Про людину, яка просвітила розумом науку і духовність, заговорить невдовзі з великою повагою не лише Україна, але й світ”*. Професор **Бах**, ректор Празької політехніки, в якій Іван Пулюй пропрацював з 1884 року до виходу на пенсію в 1916 році, над його могилою сказав: *“Ти був не лише людиною сильних переконань і гостро викарбуваною особистістю, але також людиною, що знала, як дотримуватися вірності народові, з якого ти вийшов, і немає більшої вірності, аніж вірність власному народові. Доля дозволила тобі побачити вранішню зорю свободи, до якої піднявся з темних хмар твій нарід, який ти любив до останнього подиху, та її перші сонячні промені побажали озолотити кінець твого сповненого праці життя”*.

Іван Пулюй помер 31 січня 1918 року, через дев'ять днів після проголошення Української Народної Республіки, про створення якої він мріяв усе своє життя. І не тільки мріяв, але і робив усе, торуючи тернистий шлях до вершин світової науки і визнання, щоби прославити Україну.

Ім'я геніального українця в Російській імперії і в Радянському Союзі було свідомо викреслене з історії науки. Навіть в Українській Енциклопедії 1983 року немає згадки про великого вченого.

Іван Пулюй був визнаний лише наприкінці ХХ століття в незалежній Україні. Так, 1990 року у Гримайлові, де народився Іван Пулюй, за сприяння **Степана Коціри** — випускника місцевої школи, директора агрофірми “Нічлава” — було відкрито музей вченого. Організаторами музею були вчителі загальноосвітньої школи імені Івана Пулюя **Ольга Юрчишин** та **Галина Капелюх**. Через п'ять років, 1995 року, Україна масштабно вшанувала 150-річчя від дня народження свого видатного сина, славного вченого Івана Пулюя — фізика, електротехніка, математика, астронома, теолога, енергобудівника, педагога, політика, громадського діяча, професора Віденського університету, засновника першої кафедри електро-

Іван Пулюй

техніки в Європі, ректора Німецької Вищої школи у Празі (див. Постанову Кабінету Міністрів України від березня 1994 року, м. Київ). У Гримайлові на Тернопільщині, де 2 лютого 1845 року народився Іван Пулюй, встановлено величний пам'ятник вченому. Згодом пам'ятник встановили також у місті Івано-Франківську, а у столиці України, місті Києві, — пропам'ятну дошку (автор обидвох пам'ятників та пропам'ятної дошки — скульптор, заслужений художник України **Микола Обезюк**).

Українськими науковцями видано у трьох томах українською мовою його наукові та публіцистичні праці, а також листування; створено документальний відеофільм “Іван Пулюй. Повернення” (2001 р., автори сценарію — **Надія Довгич** і **Василь Шендеровський**); випущено пам'ятну марку і конверт; його ім'ям названо перший на Тернопіллі університет; названо вулиці та інших містх України; 1998 року Національною академією наук України встановлено іменну премію Івана Пулюя, яка присуджується (кожен другий рік) вченим-фізикам за досягнення в галузі експериментальної фізики. І насамкінець, у лютому 2010 року з нагоди 165-річчя Івана Пулюя в Тернопільському національному технічному університеті (від 1995 року ТНТУ імені І. Пулюя) відкрито музей, а Національний банк України 25 січня 2010 року ввів у обіг пам'ятну монету номіналом п'ять гривень, на реверсі якої розміщений вислів славного вченого: “... *нема більшого гонору для інтелігентного чоловіка, як берегти свою і національну честь та без винагороди вірно працювати для добра свого народу, щоб забезпечити йому кращу долю*”.

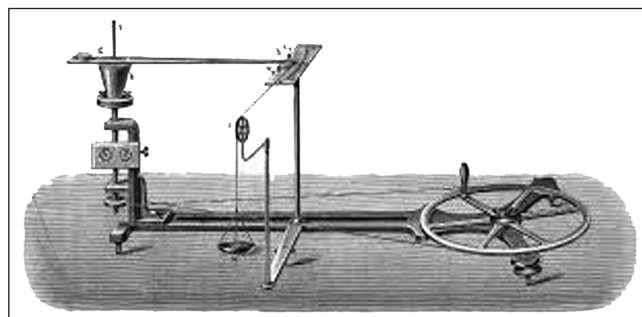
Але чому ж так сталося, що ім'я вченого-українця, людини, яку визнавали такі видатні вчені-фізики, як **Альберт Айнштейн**, **Нікола Тесла**, **Філіп Ленард**, **Август Кундт**, біохімік та гігієніст **Іван Горбачевський**, письменники **Іван Франко**, **Пантелеймон Куліш**, **Іван Нечуй-Левицький** та найвищі державці світу того часу, залишилися в тіні, тоді як ім'я німецького вченого **Рентгена** набуло світової слави?

Сьогодні, маючи можливість читати надрукованими праці таких вчених, як Рентген, Ленард, Тесла, Пулюй, котрі працювали над проблемою з'ясування природи катодних променів та Х-променів, можемо однозначно стверджувати про пріоритет Івана Пулюя у багатьох аспектах. Зокрема, він:

- а) вперше сконструював власноручно рурку за 14 років до відкриття Х-променів;
- б) пояснив природу виникнення Х-променів;
- в) встановив здатність Х-променів йонізувати газ;
- г) виявив їх просторовий розподіл, тобто де і як вони виникають (фактично природу Х-променів).

Лампа конструкції Івана Пулюя

Прилад Івана Пулюя для визначення механічного еквіваленту теплоти

Незважаючи на такі визначні результати Івана Пулюя, Нобелівська премія за це відкриття була присуджена Конраду Рентгену 1901 року. Можна твердити, що, на жаль, багатьом і вченим, і урядовцям впродовж довгого часу не хотілося, щоби український народ на прикладах своїх представників науки міг усвідомити свою велич.

Альберт Айнштейн при зустрічі з Пулюєм у Празі в 1912 р., обговорюючи ситуацію про пріоритет відкриття Х-променів, сказав: *“Хто стоїть за вами, рутенцями, яка культура, які акції? Прикро вам це слухати, та куди подінешся від своєї долі? А за Рентгеном — вся Європа”*. Те ж саме стверджував професор Празької політехніки, доктор **Ржезнічек**, коли в передмові до книги **Славка Бокиана** “Нікола Тесла і його діяльність” сказав: *“Світова історія не завжди була справедливою ні до окремих націй, ні до окремих осіб. На малі нації вона не завжди зважає, нехтує ними, заслуги ж великих націй часто перебільшує. Мені здається, що тут мають або принаймні мали велике значення моменти політичної чи економічної сили, у міжнародному масштабі і всередині окремих націй... І коли не буде справедливої, неспотвореної оцінки активної співпраці всіх націй, малих і великих, у культурному розвитку всього людства, то обов’язком кожної нації є: свою вагу серед усіх інших націй та свій вклад у підвищення матеріального та духовного добробуту людського суспільства якнайрішучіше захищати. Не з шовінізму, а для того, щоб показати світові, що вона культурна нація, усвідомлює свій обов’язок вказати на свій вклад у спільну вселюдську скарбницю...”*

Іван Пулюй надзвичайно багато і досить успішно працював і в інших ділянках науки і техніки. Одночасно з роботою у Віденському університеті, трудився він ще й у Віденській філії будапештської фірми “Ганц”. Тут він завідував відділом виробництва гейслерових трубок та електричних ламп. На електротехнічній виставці в Парижі Іван Пулюй, один з усієї Австро-Угорщини, отримав срібну медаль за прилад для визначення механічного еквівалента тепла. Через три роки, 1884 року, на електромеханічній виставці у Штаєрі показав своє прекрасне свічадо, підвішене на стіні і освітлене сотнею ламп.

Сконструював він також багато наукових апаратів: дистанційний телетермометр, телефонний сигнальний апарат, срібний випрямляч зворотного зв’язку, індуктор для трифазних струмів, патентовану телефонічну станцію для охорони життя від небезпечних електричних струмів високої напруги. Іван Пулюй здійснював технічний нагляд як державний інспектор над проектуванням і будівництвом електростанцій на території Чехії, готував інженерні кадри з цієї спеціальності на створеній вперше в Австро-Угорщині кафедрі цього профілю, керував запровадженням трамвая у Празі, близько підійшов до пояснення природи електрона, провадив роботи з ураном.

Іван Пулюй був прекрасним вченим-фізиком, знав 15 мов. Іван Франко говорив, що *“... Іван Пулюй в 1871 році проявив себе дуже талановитим полемістом у дуже делікатній справі вживання народного язика в*

Аверс монети, номіналом 5 гривень, випущеної Національним банком України до 165-ї річниці від дня народження Івана Пулюя

церковних книжках”. У одній з виданих нами книг є такі слова Івана Пулюя: *“Молитва тільки тоді годиться Господові, коли із серця походить, і тільки тоді багата плодами. Хто, питаюся, розумний, маючи на цілі зрушити людське серце, говоритиме до збору бесідою чужою, незрозумілою?”*

Цим переконанням було пронизане все його життя. І тому, певне, провидіння Господнє звело до купи двох геніальних людей — Івана Пулюя та Пантелеймона Куліша — з метою дати українському народові Біблію.

Спільна праця над перекладом Біблії почалася в 1870 році. Повний переклад Старого і Нового Завіту Куліша, Пулюя і Нечуя-Левицького вийшов уперше друком у Відні 1903 року (пізніші видання було здійснено 1906, 1909, 1912 рр. у Відні і 1920 р. у Берліні). У 1944 і 1947 роках цей переклад Біблії було видано у Нью-Йорку та Лондоні. Саме цей варіант Біблії особливо цінувався і цінується українцями. Зауважу, що в Україні вона вперше перевидана через 100 років нефототипним способом у 2000 році. Це перевидання Святого Письма було підготовано з благословення діячів української церкви — Святійшого Патріарха Київського і всієї Руси-України **Філарета**, верховного Архієпископа Української греко-католицької церкви Блаженнішого **Любомира Гузара**, Блаженнішого **Костянтина** Митрополита Української автокефальної православної церкви. Біблія 2000 року цілковито повністю зберігає оригінальний текст віденського видання 1903 року, схваленого Британським і Заграничним біблійним товариством. Виходом у світ видання Біблії (наклад 5 тис. прим.) завдячує поважному сприянню Київського міського голови **Олександра Омельченка** та депутатів Київської міської ради.

Перший примірник повного видання Біблії українською мовою в одній книзі Іван Пулюй свого часу надіслав вдові Пантелеймона Куліша **Ганні Барвінок**. *“І не знаю, що вам сказати!”* — писала у відповідь Ганна Барвінок. — *Бо нема слова, щоб виразно було тому чуттю, що моє серце почувало, побачивши в руках Старий і Новий Завіт... да ще у кулішівці, у його власній хаті... Боже мій!*”. І далі: *“Тяжко було би подумати, що чоловік бився 50 літ і так і слід пощез без Вашої підмоги великої. Казав дуже освічений чоловік науковий: “Не було б Куліша, не було б і Біблії”. Так у нас рідкі блюстителі добра і честі другого. Тисячу раз Вам спасибі”*. На конференції в Римі 1976 року кардинал **Йосип Сліпий** визнав, що Біблія Куліша та Пулюя була одним з найкращих на той час перекладів слов'янською мовою.

Був Іван Пулюй на схилі свого віку і радником імператора Австро-Угорщини. Цісар Франц-Йосиф іменував Івана Пулюя Радником Двору, нагородив Лицарським Хрестом. Наш співвітчизник добре розумівся на тих політичних процесах, що вирували на початку ХХ століття в Європі. Після Першої світової війни він написав дві праці: “Україна та її міжнародне політичне значення” та “Польські русофіли і масові арешти вірних державі українців у Галичині” (1915 р.). Є в них такі слова, які характеризують вченого як блискучого політика: *“Поневолені народи Росії мають бути вільними і зорганізованими у самостійні держави. Але найвизначнішим для здійснення цієї високої мети, для встановлення високого миру в Європі, може бути тільки самостійна Україна. Самостійність України є, на наш погляд, ключем для мирного дому в Європі... Найбільше і найважливіше наше бажання, ідея і головна мета наших національних прагнень — це визволення з-під Росії вільна Україна, де не повинно бути жодного пригнобленого і жодного гно-*

бителя, де український народ після довголітнього рабства вестиме нарешті вільне в усіх напрямках національне життя, розвиватиме вільно свої великі духовні здібності і братиме участь у примноженні скарбів культури усього людства. Ми бажаємо і очікуємо з упевненістю здійснення цього”.

Господи! Що треба зробити, щоби керманічі нашої держави почули ці думки Великого українця?

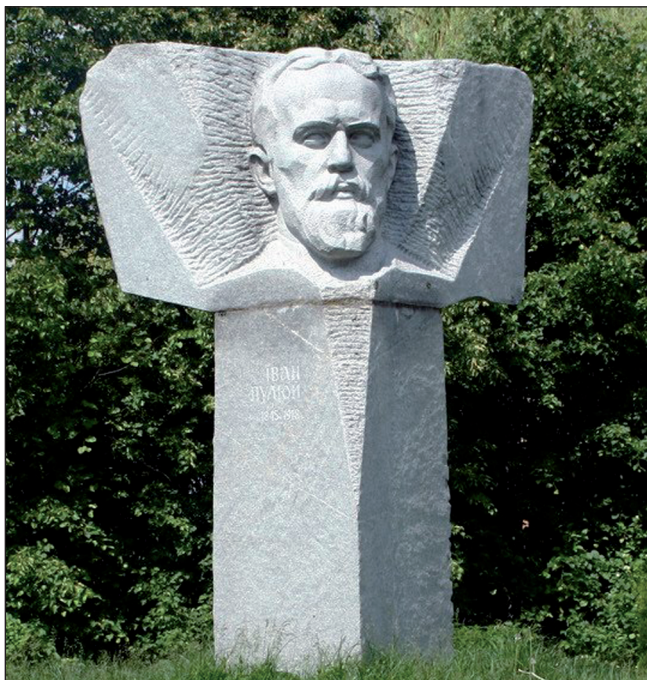
Ще один важливий ключ для розгадки, чому ми не знали Івана Пулюя, знаходимо в невеличкій статті **Василя Стуса**, надрукованій у 1990 році в журналі “Україна” (№ 22, с. 10—12): *“Цікаво, чи не оті настирливі “прошення” нашого визначного земляка, послані “Главному управленню по делам печати” в Російській імперії стали причиною того, що про нього зовсім “забули” в Україні, не кажучи вже про весь Союз?”*.

Очевидно такі “прошення” за український народ, його мову і культуру не прощаються. Додам від себе: а чи могла Радянська держава дозволити знати людину, яка писала в праці “Україна і її міжнародне політичне значення” таке: *“... московит хоче забрати й останнє, що є в українського народу, — його душу, а душа — це його мова”*. Певно, мав рацію Василь Стус...

Про подвижницьку працю, направлену на розвій науки, культури в Україні, ми довідемося з праці “О руський університет у Львові”, написаній 1909 року. У ній Іван Пулюй, зокрема, закликає українську інтелігенцію до культурної праці так: *“Організуйте народні кадри, щоб в тих кадрах високо стояв стяг непорочної честі і щоб під тим стягом була між людьми єдність і вірність для свого народу, пам'ятаючи, що згода будує, а незгода руйнує”*.

У цій праці вчений наголошує: *“За котрим народом висша культура і освіта, за тим перемога”*.

Отож, пам'ятаймо, що заповідав нам наш славетний земляк Іван Пулюй! ■

Пам'ятники Іванові Пулюю: у Гримайлові, встановлений 23 травня 1995 року, та у м. Івано-Франківську, встановлений 21 вересня 2015 року. Скульптор — Микола Обезюк